

POZNÁMKY KE SPECIFIČNOSTI NÁŘEČNÍ SKLADBY

JAROSLAV MORAVEC (Praha)

1. J. Chloupek ve svém referátě rozlišuje dva aspekty, které charakterizují nářeční skladbu: „Skladba místního nářečí je (1) skladbou svébytného jazykového útvaru, třeba s národním jazykem úzce spjatého jako „jeden z jeho systémů“, mající své vlastní strukturální rysy; (2) je však také skladbou mluvené řeči, tj. má své rysy vyplývající z mluvenosti nářečních projevů a společně např. s češtinou běžně mluvenou“. Při svém srovnávání nářeční skladby se spisovnou vychází však J. Chloupek pouze z aspektu druhého, z mluvenosti nářeční skladby, kterou srovnává se syntaxí spisovného jazyka, jak ji poznáváme z dnešních mluvnic, tedy v podstatě se syntaxí spisovného jazyka psaného, nemluveného. Při takovém srovnávání se samozřejmě ukáže „rozdíl mezi spisovnými projevy formulovanými s perspektivou a nářečními projevy komponovanými převážně podle aditivního, asociativního, chronologicky podmíněného způsobu myšlení“. Tento rozdíl však nelze považovat za specifický pouze pro nářeční skladbu, ale pro skladbu jakéhokoli jiného běžně mluveného útvaru, tedy i spisovného ve srovnání s projevy psaného jazyka. Podobně je tomu i při srovnávání syntaktických odlišností, které vyvěrají z „rozdílu mezi složitým, namnoze abstraktním myšlením poučeného člověka a myšlením prostším, konkrétnějším, svázaným s bezprostřední situací, nijak ovšem primitivním“. Srovnáváme-li mluvený projev spisovného jazyka s nářeční skladbou, ukáže se, že i skladba „člověka poučeného abstraktním myšlením“ (nemluvě již o tom, že hovorovou nebo obecnou češtinou mluví i lidé takto nepoučení) je vázána konkrétní, bezprostřední situací a jinými podmínkami mluvenosti projevu, které se uplatňují i v nářeční skladbě. Z druhé strany pak je nářeční materiál často zapsán od lidí, kteří mohou být třeba negramotní nebo s minimálním vzděláním, ale jsou obdařeni vzácným darem obrazného vyprávění a životními zkušenostmi poučení v zobecňujícím myšlení. Uvažme, zda by se lišila syntaktická výstavba úryvku z vyprávění čtyřiasedmdesátiletého rolníka Jana Čopka z Choňkovec u Sobranců, kdyby jej spisovně slovensky vyprávěl člověk se „složitějším, abstraktním myšlením“: „*Propádlo sýtko. Keď bi mi čhtoš' tak povediŕ pret — lem povím — u péjdeš' at róku u zádok, že ja už dňeškaŕ biđu taki gondoš, že ráno ne hóden ni stánuc či obúc, ne vídzu toti d'írki u topánkoch, ta šúpam s tim šnúrkom, ne hóden š'e obúc. A to čom? Blažníva robóta! Ja dúmay, že ja čáli š'vet úchpam do kešéni a naostátku nemám nič, ani zdráve, ani továriša. A ti ta jak u decembri totá*

biť na pólu. Vítor dríje na nu, s kótroho bóku chce a aš prídze mrás, zmyž'í ju, spádne. A tag i mné búdze aj každomu jednému čovekoi takómu. Vídzeu mi vélo aj skúšiu mi vélo“.¹

Srovnávání nářeční skladby se spisovnou, které uvedl J. Chloupek, je pravděpodobně úmyslně zjednodušeno jen na nejvýraznější rozdíly. Vždyť přímo z jeho slov o dvou aspektech charakterizujících nářeční skladbu je možné vyvodit schéma složité problematiky srovnávání syntaxe nářečí a spisovného jazyka. To by pak vypadalo asi takto: A. Můžeme srovnávat rysy vyplývající z mluvenosti nářečních projevů (výstavba věty a projevu) se skladbou spisovného jazyka, ale musíme rozlišovat, (Aa) jde-li o rysy spisovného jazyka v jeho psaných projevech nebo (Ab) v jeho projevech mluvených. V prvním případě bychom mohli mluvit o specifických nářečních odlišnostech jenom tehdy, kdyby zjištěné rozdíly se odlišovaly také od skladby mluvených projevů jazyka spisovného a obecného. To však lze stěží předpokládat, poněvadž mluvenost projevů jak v nářeční, tak i ve spisovné skladbě je podmíněna týmiž činiteli. V každém případě hledání takových rozdílů vyžaduje podrobnějšího studia. Metodicky správný postup by tedy vyžadoval nejprve srovnávání nářečních rysů s jevy jazykových útvarů běžně mluvených (hovorová a obecná čeština, interdialekty a jiná nářečí), a teprve potom srovnávání se skladbou spisovného jazyka, „jak jej poznáváme z mluvnice“. B. Můžeme však srovnávat se skladbou spisovného jazyka (v jeho projevech psaných i mluvených) i vlastní strukturální rysy nářečí, které nejsou podmíněny jeho mluveností. Rozdíly, které takto vyvstanou, jsou lehce zachytitelné, a proto dosavadní práce o nářeční syntaxi se týkaly především jich (některé vazby, významosloví, výběr spojek a předložek ap.).

2. Při studiu stylistického rozvrstvení nářeční stavby se někdy setkáme s některými zvláštnostmi v neustálených nářečích pomezních. Nejsou to jazykové útvary stylisticky málo rozrůzněné, jako většina nářečí jiných. Jejich uživatelé mají k dispozici výběr jazykových prostředků z několika vrstev. Příklad můžeme uvést ze slovensko-ukrajinského pomezí severně a východně od Sobranceů, kde slovenští nositelé nářečí podle generační a sociální diferenciacce nebo podle předmětu, místa hovoru a situace mohou použít dost široké škály interferujících jazykových prostředků ze dvou až tří vrstev místního nářečí, které vznikly různým charakterem smíšení východoslovenských a ukrajinských středokarpatských prvků. Ponecháváme přitom stranou silně pronikající interdialekty východoslovenské (sobranecký i širší zemplínský) a vlivy spisovné slovenštiny u mládeže. Rozdíly mezi jednotlivými vrstvami se sice nejvýrazněji projevují ve fonetice, morfologii a slovníku, ale částečně se odrážejí i ve skladbě. Je pochopitelné, že syntaktické rozdíly v blízkých nářečních strukturách jsou nepatrné. Uvedeme aspoň některé typy: *búlo tréba óhna právit — trébaló óhna právic; ostálo po nim d'íyuki tri — ostáli po nim dziyuki tri; océc jim sókaꝯ — jich océc sókaꝯ (používal „so“ místo „co“); jag mu méno búlo — jak š'e vólaꝯ; chrestán*

¹ Zapsáno magnetofonem v r. 1959. Čárky nad samohláskami označují přízvuk.

tělo robóty máje — tělo je robóty; sádzem mísacou||-och — š'ádzem mešácy; čúla-m o bosorkoch — čúla-m za bosorki ap. Takovéto varianty patří k různým vrstvám nářečí jedné obce, a jak je i podle hláskoslovných rozdílů patrné, stylisticky náleží buď k archaické, nebo novější vrstvě.

Větší rozdíly jsou viditelné, všimáme-li si interdialektů nebo nářečních projevů pod vlivem bilingvismu. Jde tu o případy, které většinou zůstávají mimo rámce nářečních studií, ale které mohou osvětlit způsoby pronikání nových prvků do nářečí a mohou ukázat odolnost jednotlivých syntaktických rysů vůči změnám. Tak např. v ukrajinském nářečí Ubli u Sniny jsme na jedné stranické schůzi zaznamenali kromě hojného používání slovenských spojek (*že, aby, alebo* místo *ščo, žeby, abo*) a přejímání celých obrátů z politického výraziva (*hodnóteňa toho, o ščo idé; jakí úlohy prypadávu na nás*) především zásadní vynechávání specifických místních vazeb, které se výrazně odlišují od slovenštiny (dativ, zájmen v přivlastňovacím významu; *idú od nómu = gu nómu; dvajé chlópi = dvomé chlópi* apod.

3. V souvislosti se zmínkou o potřebě studia bilingvistických jevů v nářečích je možné upozornit i na úlohu bilingvismu při vzniku interferencí v hovorové skladbě u bilingvistů. Bude třeba věnovat pozornost otázce, proč některé typy cizích konstrukcí tak lehce pronikají do rodného jazyka bilingvisty (např. naši studenti v SSSR i ve vystoupeních na schůzích užívají výrazy typu: úkolem kolektivu je, aby ti pomoci; u mně je jediná brožurka; konspekt po dané témě apod.) a proč se některé typy vazeb rodného jazyka tak úporně drží, i když bilingvista ovládá sekundární jazyk jinak dobře. Např. Rusové v ČSSR, i když mluví česky dobře, si nemohou zvyknout na kopuli a téměř nikdy se nenaučí správně umístitovat enklitika. A děti, které ovládly hovorovou češtinu naprosto dokonale i po stránce hláskoslovné a intonační, ponechávají si jako poslední znak svého původního jazyka syntaktický rys ruských vazeb číslovkových: mám dvoje pérek; má dvě velkých děvčata; chtěli, aby sem si vzala takových dva miminka ap. Studium takovéto problematiky může být nejen užitečné pro vyučování cizím jazykům, ale může mnohé objasnit o procesech pronikání cizích prvků do skladby.